

Sodródás

Fordította: Dósa Mariann

Nemrégiben találkoztam valakivel egy reptéren, akit már tizenöt éve nem láttam. Rico (nevezzük így) édesapjával huszonöt évvel ezelőtt készítettem interjút, amikor az amerikai kék galléros munkásokról írtam könyvet, *Rejtett osztályérelmek* címmel. Enrico, a takarítóként dolgozó édesapa nagy reményeket táplált fiával kapcsolatban, aki akkoriban lépett serdülőkorba – eszes, jól sportoló gyerek volt. Amikor egy évtizeddel később kapcsolatom megszakadt az édesapjával, Rico épp befejezte a főiskolát. A reptéri váróban úgy tűnt, a fiú valóra váltotta édesapja álmait. Elegáns bőrtáskájában laptop pihent, olyan öltöny volt rajta, amelyet én sohasem engedhetnék meg magamnak, és egy elég feltűnő címeres pecsétgyűrűt viselt.

Amikor először találkoztunk, Enrico már húsz évet töltött WC-pucolással és padlósúrolással egy belvárosi hivatalban. Sosem panaszkodott, bár nem is mutatott túlzott lelkesedést azért, hogy az amerikai álomban élhet. Munkájának egyetlen, nem szűnő célja volt: családja eltartása. Tizenöt évébe telt, hogy összespórolja egy ház árát, amelyet egy Boston melletti külvárosban vett meg, mert egy külvárosi ház mégiscsak jobb a gyerekeknek. Ezzel egyszersmind megszakított minden kapcsolatot, amely a régi olasz negyedhez kötötte. A felesége, Flavia, munkába állt – centrifugakezelő lett egy tisztítóban. Mire Enricoval 1970-ben újra találkoztam, már mindketten két fiuk főiskolai tandíjára spóroltak.

Ami engem leginkább megdöbbentett Enrico és generációja kapcsán, hogy mennyire egyenletes volt az idő az életükben: évről évre ugyanaz a munka, amely alig változott egyik napról a másikra. Az idő e vonala mentén az eredmények is szépen halmozódtak:

Enrico és Flavia hetente ellenőrizte, mennyivel nőttek megtakarításaik, számukra az otthonosság mércéjévé házuk folytonos tökéletesítése, gyarapítása vált. Életük teljesen kiszámíthatóvá vált. A nagy válság és a második világháború megrázkódtatásai addigra lecsengtek, a szakszervezetek biztosították munkájukat. Mikor először találkoztam Enricóval, még csak negyvenéves volt, ő már mégis pontosan tudta, mikor megy majd nyugdíjba és mennyi pénze lesz akkor.

A társadalom alsó osztályai számára az idő az egyetlen szabadon hozzáférhető erőforrás. Ahhoz, hogy ebből megfelelő mennyiséget halmozhasson fel, Enricónak szüksége volt arra, amit Max Weber „vasketrecnek” nevezett, egy bürokratikus szervezetre, amely racionalizálta ideje felhasználását. Enrico esetében ezt a struktúrát a szakszervezet rangidősségen alapuló szabályai teremtették meg, amelyek meghatározták fizetést, illetve nyugdíját. Amikor ehhez az erőforráshoz hozzátette saját önfegyelmét, az eredmény rendkívül kifizetődő lett.

Felépített magának egy világos történetet, amelyben ismeretei mind fizikailag, mind lelkileg szépen gyarapodtak; élete lineáris narratívaként nyert értelmet. Bár a sznobok feltehetőleg unalmasnak tartják Enricót, ő maga fordulatokkal teli történetként élte meg az évek múlását, javításról javításra, kamatfizetésről kamatfizetésre. A takarító úgy érezte, saját sorsa alakítójává vált, és miközben alacsonyan állt a társadalmi ranglétrán, ez a narratíva önbecsülést adott neki.

Bár tiszta és világos volt, Enrico élete mégsem volt egyszerű. Engem egészen megdöbbentett, hogyan alkalmazkodott egyszerre régi bevándorló közösségé-

nek és új, semleges külvárosi létének világához. Külvárosi szomszédai körében csendes, szerény polgárnak tartották, régi közössége szemében azonban inkább úgy tekintettek rá, mint aki „kint” megcsinálta a szerencsését – derék, becsületes ember, aki minden vasárnap visszajön a misére, az azt követő ebédre, csevegésre, kávézásra. Különleges emberi lényként tekintettek rá azok, akik elég rég ismerték ahhoz, hogy megértsék történetét. Új szomszédaitól elnyert tisztelete kevésbé szólt személyének, becsülték, hogy ő is azt tette, mint mindenki más – házat és kertjét rendben tartotta, nem keltett zavart. Enrico tapasztalatainak gazdagsága abban rejlik, hogy mindkét közösségben elismerést szerzett: kétféle identitás, az idő egyazon, fegyelmezett felhasználásával.

Ha a világ boldog és igazságos hely volna, akkor azok, akik tiszteletnek örvendhetnek, ugyanolyan mértékben viszonzoznák az elismerést, ahogyan ők részesültek belőle. Ez volt Fichte elgondolása *Az álami jog alapjai* című munkájában, melyben az elismerés „kölcsonös hatásáról” írt. De az élet nem mindig ilyen nagyvonalú.

Enrico nem szívelte a feketéket – bár évekig dolgozott együtt békében más takarítókkal, akik történetesen feketék voltak. Ugyanígy nem kedvelte a nem olasz bevándorlókat, például az ireket, holott tulajdon édesapja is alig beszélt angolul. Nem állhatta a rokoni összefogást; nem voltak osztályszövetségesei. Legkevésbé azonban a középosztálybelieket kedvelte. Úgy bántak velem, mint egy „senkivel” – mondta; a takarító sértegettségét csak fokozta félelme, hogy magasabb végzettség hiányában és alantas státusza folytán valahol tényleg megvolt erre a jogunk. Végtelen állhatatosságát szembeállította a feketék vinnyogó önsajnálásával, a külföldiek tisztességtelen betolakodásával, és a burzsoázia meg nem érdemelt privilégiumaival.

Bár Enrico úgy érezte, elegendő társadalmi megbecsülésre tett szert, nem akarta, hogy fia, Rico is ilyen életet éljen. A gyermekek számára elérhető felfelé irányuló mobilitásról szólt amerikai álm nagyon erősen hatott barátomra. „Egy szót sem értek abból, amit mond”, büszkélkedett nekem sokszor, amikor Rico hazajött az iskolából és a matek leckéjét írta. Sok Ricóhoz hasonló fiú és lány szüleitől halottam már hasonlókat, sokkal szigorúbb hangnemben „Nem is értem őt” – mintha gyermekeik cserbenhagyták volna őket. Bizonyos fokig mind áthágjuk a családkban eredetileg nekünk jutott pozíciót, de a felfelé irányuló mobilitás ad egy sajátos csavart ennek a mozgásnak. Rico és más fiatalok, a társadalmi ranglétra egyre magasabb fokára lépve néha szegyenkez-

nek szüleik munkás beszédmódja és durva modora miatt, de még többször érzik fullasztónak a véget nem érő filléres taktikázást, a folytonos elszámolást az idő apró töredékeivel. Ezek a szerencsés gyerekek kötöttségektől mentesebb életet akarnak élni.

Most, sok évvel később, a reptéri találkozásnak köszönhetően láthattam, mennyiben sikerült ez Enrico fiának. Be kell vallanom, nem igazán tetszett, amit a reptéri váróban láttam. A drága öltöny lehetett egyszerűen üzleti öltözet, de a címeres gyűrű – az el családi háttér jelképe – egyszerre volt hazugság és édesapja elárulása. Mit tesz Isten, a körülmények Ricót és engem ugyanarra a hosszúnak ígérkező repülőútra sodortak. Bár még egyikünknek sem volt része azon amerikai utazásokban, amikor egy vadidegen ránk borítja az érzelmi életét, landoláskor összeszedi csomagját, és örökre eltűnik, mégis kérdés nélkül elfoglaltam a Rico melletti ülést, és a New York–Bécs repülőút első órájában azon fáradoztam, hogy kicsaljam belőle az engem érdeklő információkat.

Rico, mint megtudtam, beváltotta édesapja felfelé irányuló mobilitásra vonatkozó vágyait, ugyanakkor elutasította apja módszerét. Lenézi az „idő szolgáit”, mint ahogy mindenkit, akit maga alá gyűrt a bürokrácia. Rico inkább a kockázatvállalásban és a változásokra nyitott attitűdben hisz. És ezzel valóban sikereket ért el: míg Enrico fizetése a bérszála alsó egynegyedébe esett, addig Ricóé a felső öt százalékba. Rico számára azonban mégsem fenéig tejfel ez a történet.

Miután elektromos mérnökként diplomát szerzett a helyi egyetemen, beiratkozott egy üzleti iskolába New Yorkban. Itt elvette egyik diaktársát, egy, az övénél jobb családból származó fiatal protestáns nőt. Az iskola felkészítette a fiatal párt arra, hogy gyakran fognak állást és lakóhelyet váltani – és ez így is történt. Rico négyszer költözött a diplomája megszerzése óta eltelt tizennégy évben.

Technológiai tanácsadóként kezdett egy tőkebefektetési társaságnál a nyugati parti Szilícium-völgyben, a számítástechnikai ipar kezdeti, féktelenül szárnyaló időszakában. Ezek után Chicagóba költözött, ahol szintén jól ment a sora. Legközelebb már a felesége karrierje érdekében költöztek. Ha Rico egy ambícióktól fűtött, balzaci jellem lett volna, ezt sosem tette volna meg, hiszen ezúttal nem várta magasabb fizetés, és a high-tech ipar melegágyát kellett otthagynia egy sokkal nyugalmasabb, bár zöldövezeti, missouri irodaközpontért. Enrico bizonyos mértékben szegyenkezett, amikor Flavia dolgozni kezdett; Rico azonban egyenlő partnerként tekint feleségére, Jeanette-re, és alkalmazkodik hozzá. Az

első gyerek pont akkor született, amikor Jeanette karrierje felfelé kezdett ivelni.

Az új gazdaság bizonytalanságai a missouri irodaközpontban érték utol a fiatalembert. Míg Jeanette-et előléptették, Ricót leépítették – cégét felvásárolta egy nagyobb vállalat, amelynek már megvoltak saját elemzői. Így a pár immár negyedszer is elköltözött, ezúttal vissza keletre, New York egyik külvárosába. Jeanette jelenleg egy nagyobb könyvelő csapatot vezet, Rico pedig alapított egy kis tanácsadó céget.

Bár rendkívül sikeresek, mintapéldái az alkalmazkodó, egymást kölcsönösen támogató párnak, mindketten gyakran érzik úgy, kezdik elveszíteni a kontrollt saját életük felett. Ez a félelem végigkísérte egész munkatapasztalukat.

Rico esetében ez viszonylag egyértelmű: az időbeosztását érinti. Amikor ismerőseinek megemlítette, hogy elindítja saját tanácsadó cégét, a legtöbben egyetértettek vele: a tanácsadás az út a függetlenséghez. De Rico már a kezdetekkor, észrevétlenül számtalan alantas feladat közepette találta magát, mint például a fénymásolás, amelyet korábban magától értetődőnek tekintett. Azon kapta magát, hogy elárasztják a kapcsolattartás véget nem érő feladatai; minden hívást meg kell válaszolni, ráadásul a legtávolabbi ismerősök is feltűntek a színen. Ahhoz, hogy munkát kapjon, olyan emberek napirendjéhez kellett alkalmazkodnia, akiknek semmi okuk nem volt visszahívni őt. Ő is, mint a többi tanácsadó, olyan szerződések szerint szeretne dolgozni, amelyek pontosan meghatározzák, mit kell a tanácsadónak csinálnia. De az ilyen szerződések, állítása szerint megmaradnak a vágyálmok világában. Egy tanácsadó általában hol ezt csinálja, hol azt, válaszul cechet állók változó ötleteire és szeszélyeire. Ricónak nincs olyan fix pozíciója, amelynek talaján

bárkinek azt mondhatná „Ez az én dolgom, ez az én felelősségem.”

(...)

ÁTLÁTHATATLANSÁG

Egy évvel azután, hogy Rico és én találkoztunk, visszatértem abba a bostoni pékségbe, ahol huszon-

öt évvel korábban pékekkel interjúztam a *Rejtett osztálysérelemek*-hez kapcsolódó kutatásaim során. Eredeti kérdésfeltevésem arra vonatkozott, hogyan érzékelik az emberek az osztálytagozódást Amerikában. Mint majd minden amerikai, ők is a középosztályhoz sorolták magukat, de csak névleg – a társadalmi osztály gondolata nem sokat jelentett nekik. Tocqueville óta az európaiak hajlamosak összekeverni a névleges értékeket a valósággal. Néhányan arra a következtetésre jutottak, hogy mi, amerikaiak valódi osztálymentes társadalmat alkotunk, legalábbis habitusunkban és hiteinkben – fogyasztói demokráciát; mások, mint például Simone de Beauvoir úgy tartották, menthetetlenül bele vagyunk kavarodva a közöttünk meglévő valódi különbségekbe.

Negyedszázaddal ezelőtti interjúalanyaim nem vol-

tak vakok: nagyon is világos képük volt a társadalmi osztályokról, még ha ez nem egyezett is meg az osztályról alkotott európai felfogással. Az osztály számukra önmaguk és életkörülményeik sokkal személyesebb megközelítését jelentette. Ezt a felfogást követve nagyon élesen elhatárolhatók egymástól az egyes emberek; az amerikai gyorséttermek vendégei például közönyösen és durván bánnak az őket kiszolgáló alkalmazottakkal, ami sértő és elfogadhatatlan

Rejtett osztálysérelemek

Az amerikai munkások emberi problémáinak összegzésekor legjobban tesszük, ha Ricca Kartides útmutatására hagyatkozunk. Ricca kivételes ember: első generációs görög bevándorló Bostonban, ahol ma már nincs elkülönült görög negyed, amely védelmet nyújthatna számára. Ezenfelül egy képzett középosztálybeli, akit Amerikába érkezvén magával rántott a kétkezi munka. Jó kalauzunk lehet, hiszen abból az osztályból származik, amelyből mi is, és egy érzékeny ember, aki próbál értelmet adni az amerikai munkásletnek. Gyakran úgy tűnt nekem, reakciói akár a sajátjaim is lehetnének, ha belőlem válna munkás egyik napról a másikra.

Ricca Kartides tizenkét évvel ezelőtt emigrált egy kis görögországi városkából, ahol mindenki ismert mindenkit; az emberek barátságosak voltak, bár emlékei szerint kissé arrogánsak, az élet lassú, tradicionális mederben folyt. Képzettebb és tehetősebb volt a többi városlakónál, tanári diplomát szerzett. Azonban rokonai, illetve a közösség egyes befolyásos tagjai, akik a jól fizető állások felett rendelkeztek, nem kedvelték őt. Az állandó félelem miatt, hogy bármikor elveszítheti tanári állását, kiegészülve a felesége eltartása jelentette anyagi teherrel, huszonégy évesen úgy döntött, mennie kell. Mint a legtöbb emigráns, ő sem tudott túl sokat az Újvilágban rá váró körülményekről: de nem sokat kockáztatott azzal, hogy idejött, hiszen eleve elviselhetetlen körülményeket hagyott maga mögött.

12 dollárral a zsebében érkezett Amerikába, nem beszélt angolul és nem rendelkezett piacképes képességekkel. Egy gyárban állt munkába, úgy gondolta, csak átmenetileg, amíg megtanul angolul. Hamarosan azonban bern rekedt a kétkezi munka világában; hosszú órákat dolgozott, hogy el tudja tartani családját, így sem ideje, sem pénze, sem energiája nem volt arra, hogy visszaüljön az iskolapadba, és szert tegyen azokra a bizonyítványokra, amelyek fehér galléros álláshoz juttathatták volna Amerikában.

„Képzetlen munkásként mi mást csinálhatnék a takarításon kívül? Ahhoz nem kell diploma.” Társas lényként Kartides a korábban vele egy szinten állók velem szemben tanúsított viselkedésén keresztül érezte igazán saját társadalmi lesüllyedését. Úgy érzi, az amerikai kultúra, hazájával ellentétben nem teszi

lenne egy angol pubban vagy egy francia kávézóban. A tömegek itt nem minősülnek emberi lényeknek, csak az számít, kik tudnak kitűnni a tömegeből. Az amerikaiak rögeszmés individualizmusa hüen tükrözi a társadalmi státusz e követelményét; az egyén arra törekszik, hogy önmagáért tiszteljék. Az osztályt Amerikában egyre inkább a személyiséggel összefüggő kérdésként kezelik. Ezért amikor a pékek egy csoportjának 80 százaléka azt állította: „A középosztályhoz tartozom”, a kérdés valójában nem az volt, ki milyen gazdag, mennyi hatalma van, sokkal inkább az, hogyan értékeli önmagát. A válasz: én is elég jó vagyok.

A társadalmi státusz objektív mércéit, melyeket az európaiak gazdasági értelemben, az osztály kategóriájával fejeznek ki, az amerikaiak sokkal inkább a származás és az etnicitás fogalmaival írják le. Amikor először készítettem interjút a bostoni pékekkel, a pékségnek még olasz neve volt és olasz kenyeret készítettek, míg a pékek többsége görög nemzetiségű volt – azoknak a pékeknek a fiai, akik korábban ugyanennél a vállalatnál dolgoztak. Ezeknek a görög-amerikaiaknak a „fekete” a „szegény” szinonimájává vált; a „szegény” pedig azáltal, hogy a tényleges társadalmi státuszt megfeleltették a személyiségjegyeknek, az „alacsonyabb rendű”-vel vált rokon értelművé. Interjúalanyaimat rendkívül dühítette, hogy az elit – vagyis az orvosok, ügyvédek, professzorok és más kiváltságos fehérek – többre tartották ezeket a szerintük lusta, segélyekből élő feketéket, a keményen dolgozó, öntudatos, középosztálybeli amerikaiaknál. A fajgyűlölet tehát felülírta az osztálytudatot.

A pékek görög etnicitásukon keresztül értelmezték alacsony társadalmi helyzetükre. Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a pékség tulajdonosai olasz származásúak. A bostoni olasz közösség tagjai ugyanolyan szegények voltak, mint más etnikai csoportok, de utóbbiak körében közhelyszámba ment, hogy azok az olaszok, akiknek sikerült feljebb lépni a társadalmi ranglétrán, a maffia támogatását élvezik. A pékek tartották a felfelé irányuló mobilitás határaitól; attól féltek, gyermekeik elveszítik görög gyökereiket, miközben egyre inkább amerikaivá válnak. És úgy érezték, Boston fehér angolszász protestáns lakossága lenézi a hozzájuk hasonló bevándorolt amerikaiakat – ami feltehetőleg nem is áll messze a valóságtól.

Az osztálytudat a klasszikus marxi értelmezés szerint a munka függvénye, az határozza meg, hogy a munkások hogyan viszonyulnak egymáshoz munkájuk során. A pékség valóban öntudatos csoportot ala-

kított ki a munkásokból. Bizonyos szempontból jobban emlékeztetett Diderot papírmalmára, mint Smith tűgyárára, hiszen a kenyérsütés olyan, akár a balett: sokéves gyakorlás kell ahhoz, hogy valaki valóban jól csinálja. A pékség azonban nagyon zajos volt, a forró termekben az élesztő szaga keveredett az emberi izzadságéval, a pékek keze állandóan ragadt a kenyértészától; szemük mellett az orrukat is használták, hogy megállapítsák, kész-e már a kenyér. Bár a hivatástudat erős volt bennük, a pékek mégis azt mondták, nem élvezik a munkát – amit nem is volt nehéz elhinnem. Gyakran megégették őket a sütők, a kezdetleges dagasztó megrántotta az ember izmait. Ráadásul ez éjszakai munka volt, ami azt jelentette, hogy ezek az annyira családcentrikus emberek hét-köznap alig találkoztak szeretteikkel.

Nekem mégis úgy tűnt, a görögségükből fakadó etnikai szolidaritás lehetővé tette számukra, hogy munkájuk során is szolidaritást vállaljanak egymás iránt – a jó munkás egyet jelentett a jó göröggel. Ez a fajta azonosítás kevésbé az absztrakció, mint inkább a konkrétumok szintjén nyert létjogosultságot. Ahhoz, hogy a pékség különböző feladatait összehangolhassák, a pékek szoros együttműködésére volt szükség. Amikor két pék, testvérek, mindkettőjük alkoholistá, részegen mentek dolgozni, a többiek megszidták őket a családi élet szétzilálásáért és a család presztízsvesztéséért, amit a görög közösségen belül kellett emiatt elszedniük. Rásütni valakire, hogy nem jó görög, a megszegényítés és így a munkafegyelem nagyon hatékony eszközeinek bizonyult.

Enricóhoz hasonlóan az olasz pékségben dolgozó görög pékek is számos munkájukat hosszú távon szervező bürokratikus szabállyal szembesültek. A munkát az édesapjuktól örökölték, a helyi szakszervezeten keresztül, amely ezenfelül a béreket, juttatásokat és a nyugdíjakat is kezelte. A biztonság kedvéért ebben a világban az egyértelmű tényeket fikciókkal kellett kiegészíteni. A pékség első tulajdonosa egy nagyon szegény zsidó férfi volt, aki keresett valamennyit az üzleten, majd továbbadta egy közepes méretű részvénytársaságnak, amely olasz nevű igazgatókat vett alkalmazásba. A munkások mindezt úgy egyszerűsítették le, hogy a főnököket azonosították a maffiával. A szakszervezet, amely gyakorlatilag az egész életüket szervezte, ugyanakkor valóban rendkívül zavaros volt: hivatalnokai egy része korrupció vádjá miatt börtönbüntetéssel nézett szembe, a nyugdíjalapot teljesen kifosztották. Mégis, a pékek azt mondták nekem, ezek a korrump hivatalnokok legalább megértették, mire van szükségük.

Ez csak néhány példa volt arra, munkások egy csoportja hogyan próbálta egy sokkal személyesebb nyelven érthetőbbé tenni maga számára azokat a feltevéteket, amelyeket egy európai feltehetőleg az osztály terminusaiban írta le. A származást le-, az etnicitást és a „mi” kategóriáját felértékelték. A pékeket a munkával kapcsolatban a becsületesség, az együttműködés és a tisztesség jellemezte, mivel mindnyájan ugyanahhoz a közösséghez tartoztak.

Amikor a Ricóval folytatott beszélgetés után vizsgálatot tartottam a pékségbe, megdöbbentett, mennyire megváltozott minden.

Jelenleg egy hatalmas élelmiszeripari vállalat a pékség tulajdonosa, de szó sincs tömegtermelésről. A pékség Piore és Sabel rugalmas specializációként elhíresült elvei alapján működik, finomhangolású, könnyű átállást biztosító gépeket használnak. Ez a rendszer lehetővé teszi, hogy az aktuális bostoni kereslet alapján egyik nap épp ezer darab francia kenyér, másnap pedig ezer darab bagel készüljön. A pékség már nem büzlik az izzadságtól, és meglepően hűvös van odabenn, szemben a korábbi időszakkal, amikor a munkások gyakran lettek rosszul a nagy hőségben. A fényáradatban most valahogy minden olyan furcsán csendes.

Társadalmi értelemben ez nem egy görög üzem többé. Az összes általam ismert férfi már mind nyugdíjba ment; néhány fiatal olasz dolgozik most itt pékként, két vietnami, egy korosodó, képzetlen fehér, angolszász, protestáns hippie és még néhány munkás, különösebben kirívó etnikai jellegzetesség nélkül. Mindezek mellett a bolt ma már nem csak férfakkal dolgozik; az olaszok egyike egy fiatal lány volt, épp túl a tinédzserkoron, illetve egy asszony, két felnőtt gyerekkel. A munkások egész nap jönnek és mennek, a pékség a részmunkaidők

kusza hálójává vált, elsősorban a nők számára, de néhány férfi is csak félállásban dolgozik ott; a régi éjszakai műszakot felváltotta egy sokkal rugalmasabb beosztás. A pékek szakszervezetének a bolt fellett gyakorolt hatalma is megcsappant; aminek eredményeképp a fiatalabbakat már nem köti ezernyi szakszervezeti szerződés; ilyen-olyan szerződéssel, rugalmas időbeosztással dolgoznak. De ami a legmeglepőbb – ismerve az egykori pékségben uralkodó előítéleteket: a bolt üzletvezetője fekete.

A múlt szemszögéből nézve ez a mai helyzet zavarosnak tűnhet. Az etnicitás, a társadalmi nem és a származás sokszínű elegye folytán nehéz a régi szempontok alapján eligazodni. Az osztályt a státusz sokkal személyhez kötöttebb kategóriájával összemossa, tipikusan amerikai logika megmaradt. Ami azonban teljesen új a pékségben, az az alábbi paradoxon. Ebben a rugalmas, high-tech munkakörnyezetben, ahol minden rendkívül felhasználóbarát, a munkások lealacsonyítónak érezték a munkavégzést. Itt, a pékek paradicsomában még ők maguk sem értik saját munkához való viszonyukat. A működést tekintve minden nagyon tiszta és átlátható, érzelmileg azonban teljesen érthetetlen.

A számítógép vezérelte pékség gyökeresen felforgatta a munkások baletthez

lehetővé osztályokon átívelő kölcsönös elismerés kialakulását:

„Nézze, amikor Görögországban éjjel találkoztam a házamban takarító munkással, megálltunk pár percre beszélgetni; itt a bér-lő már azzal is szíveséget tesz, ha egyszerűen udvarias velem.”
Úgy látja, Amerikában hiányoznak azok a társadalmi gyakorlatok, melyek révén az emberek átléphetnék az osztályhatárokat. Ahhoz hasonlítja helyzetét, mint amikor valakinek nagyon sok ismerőse van, de közeli barátai nincsenek. A barátság hiánya „egyáltalán nem zavar, hiszen a családom tagjai a legközelebbi barátaim. Az a fajta ember vagyok, aki ha elutasítást érez, nem próbálkozik tovább. Vannak olyanok..., akik szüntelenül próbálkoznak. Nekem itt van a felségem, megvannak a magunk problémái... miért mennék bele más kapcsolatokba?”

Amikor Kartides karbantartóként először munkába állt, egy olyan házban lakott, ahol szigorú előírások vonatkoztak rá – csak a hátsó ajtót használhatta, és gyermekei nem játszhattak az épületet körülvevő pázsiton. Erre válaszul idejét, munkáját, személyes önfeláldozását tekintve heroikus erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megkeresse a pénzt a saját otthonára. Azt remélte, ha nem kell másokkal érintkeznie, ő maga is sokkal magabiztosabbá válik majd. Nem a birtoklási vágy vagy a gazdasági haszon hajtotta olyan erősen egy saját ház felé; csak egy menedéket akart, egy életteret, ahol csak a szűk családja veszi körül, mivel a társadalomban, ahol a legjelentéktelenebb apróságokat is az arcába vágják, nem találta meg a helyét. Így az otthon számára a szabadság csúcspontja, „és számomra a szabadság azt jelenti, hogy a gyermekeim önfeledten játszhatnak anélkül, hogy bárki megmondaná nekik, mit csináljanak”.

Ez a menedékkeresés azonban nehéz helyzetbe kényszerítette Kartidest. A szabadság érdekében Boston közeli külvárosában vásárolt ingatlant, de napi tizennygy órát dolgozik két állásban azért, hogy finanszírozni tudja ezt a „szabadságot”, ami nagyon kis időt hagy számára, hogy élvezni tudja otthonát. Azért vett saját ingatlant, hogy kialakíthasson egy önálló életszfért maga és családja számára, most azonban, a dolog kellős közepén oda jutott, hogy feláldozza társadalmi életét ezért a kiváltságért. Szépitgeti szerény házat, de mivel a javítások pénzbe kerülnek, még többet kell dolgoznia. Mivel a ház, mint a legtöbb lakóhely

hasonló fizikai tevékenységét. A pékek ma már nem kerülnek fizikai érintkezésbe a nyersanyagokkal vagy a kész kenyerekkel, az egész munkafolyamatot monitorokon követik nyomon, ahol ikonok mutatják például a kenyér színét, amelyre a sütő belső hőmérsékletére, illetve az eltelt sütési időre vonatkozó adatokból következtet a gép. Néhány munkás egyáltalán nem is látja az általuk készített kenyeret. Ezek a képernyők a megszokott Windows formátumot követik, az egyik ablakban a korábbiénál jóval nagyobb

ta Marx, amikor az elidegenedésről beszélt: a boldogtalan, magányos öntudatra, amely úgy látja a dolgokat és az embereket, ahogy azok ténylegesen vannak.

De az üzletvezető egyedül van. Az alatta állók nem látják a dolgokat olyan tisztán és élesen, ahogyan ő. Az elidegenedés helyett a közöny nyomja rá bélyegét a mindennapjaikra. Ahhoz például, hogy felvegyék őket a pékséghez, a jelentkezőknek bizonyítaniuk kell, hogy tudják használni a számítógépet. Holott

ennek a képességnek nem igazán fogják hasznát venni munkájuk során, ahol mindössze gombokat nyomogatnak egy mások által kifejlesztett Windows programban. „Kenérsütés, cipőkészítés, nyomdai munkák, amit csak el tud képzelné, érték hozzá”, mondta nevetve az egyik asszony a műhelyben, míg a szemeteseket bámultuk. A munkások tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy egyszerű, triviális feladatokat látnak el, sokkal kevesebbet csinálnak, mint amire képesek lennének. Az olasz munkások egyike azt mondta nekem, „Ha hazamegyek, ott valóban kenéret sütök, pék vagyok. Itt csak a gombokat nyomogatom.” Amikor megkérdem, miért nem ment el Everts szemináriumára, azt feleli, „nem számít; úgysem fogom ezt csinálni életem végéig”. A munkások újra és újra ugyanazt mondták, más-más szavakkal: nem vagyok igazi pék.

Ezeknek az embereknek nagyon gyenge a munkával kapcsolatos identitása. Ahogy Bill Gates sem kötődik túlságosan a konkrét termékekhez, ez az új generáció sem kötődik túlságosan a konkrét munkákhoz.

De a kötődés hiánya egyfajta zavarodottsággal is párosul. Ennek a soknyelvű, rugalmas munkaerőnek sincs nagyobb rálátása arra, hol is állnak a társadalomban. A származási és etnikai mércék kevésbé használhatók számukra, mint a korábban itt dolgozó görögök számára. Elfogadták a fekete Rodney

Evertset legitim főnökükként, akinek autoritása valódi képességein alapul. A pékségben dolgozó nők kelletlenül ejtették ki a „feminista” szót. Amikor feltettem az embereknek a huszonöt évvel ezelőtti kérdést – „Melyik osztályhoz tartozik?” – ugyanazt a választ kaptam: a középosztályhoz. De mára eltűntek a régi, értelmező kiegészítések. (Ebből az általánosításból ki kell emeljem a két vietnamit, akikkel franciául kellett beszéljek; közösségi elkötelezettségüket tekintve ők hasonlítanak leginkább a korábban itt dolgozó görögökre.)

A konkrét feladatokhoz való kötődés hiánya és a társadalmi helyzetet illető zavarodottság még elfogadható volna, ha időközben eltűnt volna az a hagyományosan amerikai logika, amely az anyagi körülményeket is a személyiséggel összefüggő kategóriákban értelmezi. De nem így történt. A munkatapasztalat továbbra is a személyiség része. Ezek az emberek is összekapcsolják munkájukról való gondolkodást az egyéni önreflexióval. Huszonöt évvel ezelőtt megkérdéztem a görög pékektől, „Mit szeretnének, miért tiszteljék őket?” A válasz egyszerű volt: azért, mert jó apák, másodsorban azért, mert jó munkások. Amikor visszatértemkor feltettem ugyanazt a kérdést a pékség mintegy húsz alkalmazotjának, bár a nem és a kor megbonyolította a válasz

az amerikai városokban, vagy azok közelében, kívül esik a formálisabb tömegközlekedési útvonalakon, vennie kell egy autót, ami szintén pénzbe kerül. És egy olyan ember, aki takarítással, házfestéssel, cipőeladással keresi kenyerét, még több pénzt csak még több, az otthonától távol eltöltött munkaóra árán szerezhet.

Tisztában van a csapdahelyzettel, amelybe került. Tudja, hogy cselekedetei nem hozzák meg az elvárt eredményt; mégis, az, hogy ne tegyen semmit, elviselhetetlen lenne számára, hogy egyszerűen „Ricca, a takarító” maradjon, aki a hátsó ajtót használja és rákiabál a gyerekeire, ha rámerészkednek a pázsitra. „Vagyis mindezt nem azért tettem, mert túl sok pénzt akartam; azért tettem, hogy megvehessek dolgokat, dolgokat, amiket szeretek, hogy szépen élhessünk...”

„Úgy tűnik nekem”, állapítja meg a kérdező, „hogy valójában megbánta, hogy elhagyta Görögországot... Hadd kérdezzek valamit – tényleg úgy gondolja, hogy gazdag emberré kell válnia ahhoz, hogy visszatérjen oda? Nem lehetne egyszerűen egy másik városba?”

„Nos, nézze... most vagyok, aki vagyok, családos ember, édes-apa, és... úgy érzem, kötelességeim vannak feléjük... kell, hogy legyen valaki belőlem itt Amerikában, ahol a gyermekeim születtek... hogy legyen miért tisztelniük, látja... most takarító vagyok... semmi rossz nincs ebben, ez jutott osztályrészül... ebből kell kihoznom valamit.”

Érezhető azonban, hogy Ricca megtagadta önmagát. Úgy érzi, élete nagyjából véget ért (most harminchat éves); úgy gondolja, élete hátralevő részében már nem fog elmozdulni abból a státusból, amelyet jelenleg elfoglal. Mégsem mondott azonban le mindenről, maradt még számára egyetlen reménység: a gyermekei. Ők azok, akik még bárki szemében megbecsülést nyerhetnek, ha nagyobb szabadságra tesznek szert azáltal, hogy feljebb lépnek a társadalmi ranglétrán.

Kartides, bár valamifajta védekező pozícióból, de büszke arra, ahogyan felnevelte a gyermekeit, tradicionális módon, jó modorra tanítva őket, arra, hogy tiszteljék szüleiket és legyenek udvariasak másokkal. Büszke arra, hogy nem volt „engedékeny” szülő, bár hozzát teszi, messze nem annyira szigorú a fegyelme-

családra vonatkozó részét, de a korábbiakhoz hasonlóan továbbra is fontos maradt, hogy értékes munkaerőnek tekintsék őket. Mindazonáltal most, ebben a rugalmas világban a jó munkás személyiségjegyei jóval nehezebben definiálhatók.

A pékség technológiája valóban fontos szerepet játszik e gyenge munkásidentitás kialakulásában, de nem abban a formában, ahogy gondolnánk. Ezek a gépek egyáltalán nem a munkás ellenségei, épp ellenkezőleg, kimondottan felhasználóbarát szerkeze-

tek; egyértelmű képi ikonokkal, illetve az otthoni számítógépek képernyőjéhez hasonló, jól rendezett ablakokkal vannak ellátva. Az a vietnami is tudja kezelni ezeket a gépeket, aki alig beszél angolul, és nem igazán tudja, mi a különbség a baguette és a bagel között. Gazdasági értelemben teljesen racionális a felhasználóbarát keverők, dagasztók és sütők alkalmazása; ez tette lehetővé a vállalat számára, hogy sokkal alacsonyabb bérű munkásokat alkalmazzanak, mint korábban, amikor a tudás még nem a gépek, hanem a munkások birtokában volt, még akkor is, ha ma minden munkás magasabb formális képzettséggel bír.

Arra jutottam, hogy épp a pékség eme felhasználóbarát kialakítása az, ami részben felelőssé tehető azért a zavarodottságért, amit a munkások éreznek, amikor pékként definiálják magukat. Minden munka során, legyen szó akár szobrászatról vagy felszolgálásról, az emberek leginkább az összetett feladatokkal tudnak azonosulni, amelyek kihívást jelentenek számukra. De az ilyen rugalmas munkahelyeken, ahol rendszertelenül jönnek-mennek a legkülönbözőbb nyelveken beszélő munkások, ahol a szabályok napról napra változnak, ott a gépek jelentik a munkarend egyedüli biztos alapját, ezért nagyon fontos, hogy bárki könnyen kezelni tudja őket. Ebben a rugalmas környezetben bármilyen nehézség kontra-reaktív minősül. Az a paradox helyzet, hogy a nehézségek és az akadályok felszámolásával, egy kritikátlan, közönyös hozzáállás feltételeit teremtjük meg a felhasználók oldalán.

Abban a szerencsében volt részem, hogy épp a pékségben voltam, amikor az egyik dagasztógép felrobbant. Bár kezelni nagyon egyszerű, felépítését tekintve a dagasztógép meglehetősen bonyolult; operációs rendszere ahelyett, hogy világos és könnyen érthető lenne, gyakorlatilag teljesen átláthatatlan. A *felhasználóbarát* jelző itt a barát szó meglehetősen egyoldalú értelmezésére utal. Azon a napon a pékségben lekapcsolták az áramot, valaki felhívta az illetékeseket, majd két órán keresztül vártuk, hogy megérkezzenek a gépeket gyártó cég szervízesei.

Amint az áramot visszakapcsolták, a várakozó munkások körében rossz hangulat lett úrrá. Már korábban is történt hasonló eset, de a pékségben senki sem tudott beavatkozni az átláthatatlan rendszerbe, még kevésbé a problémát megoldani. A pékek egyáltalán nem voltak közömböse a feladat teljesítésével kapcsolatban. Meg akarták oldani a problémát, de erre nem voltak képesek. McDonald's éttermek alkalmazottai körében végzett felmérései során Katherine Newman arra a következtetésre jutott,

hogy képzetlennek mondott munkások, amint a fentihez hasonló meghibásodással találják szembe magukat, rendkívüli összpontosításra képesek és számos új, rögtönzött képességről tesznek tanúságot annak érdekében, hogy fenntartsák a működést. A pékek is ezt a belső ösztönzést érezték, hogy megbirkózzanak a feladattal, de a technológia összezavarta őket.

Nyilvánvalóan nevetséges lenne a gépeket okolni mindezért. Ezeket a gépeket egy meghatározott tevékenységre alakították ki; a vállalat pedig működési költségként vállalta mind a selejtet, mind az üzemzavart. Az ipari termelés magasabb szintjein a számítógépes technológia számos előnye sokfajta munka tartalmát gazdagította. Sokkal pozitívabb képet fest például a technológiáról Stanley Aronowitz és William DiFazio, akik New York-i mérnökök és építésszek körében végeztek kutatást az auto-CAD, a számítógépes tervezés hatásainak elemzésére. A kézi rajzolásához szokott dolgozók nagyon fellelkesültek a gondolattól, hogy egy képernyőn teljesen szabadon alakíthatják a képeket. Az egyik építész például így reagált: „Eleinte azt gondoltam, ezek csak tervrajzok készítésére alkalmas gépek... de most már nagyon felkeltette az érdeklődésem a dolog, képes vagyok bármilyen képet átalakítani – darabjaira bonthatom, nyújthatom, mozgathatom, vagy akár egy részét el is távolíthatom.” A gép effajta használata a képzetesebb felhasználókat mindenképp gondolkodásra ösztönözte.

Mindazonáltal ugyanakkora hiba lenne a gépek megjelenését teljesen figyelmen kívül hagyni a rugalmasság okozta elidegenedés és más nehézségek tárgyalásakor. Hiszen a jelenkori kapitalizmus új eszköze sokkal intelligensebb a múltbeli gépeknél. Saját intelligenciájával képes helyettesíteni az emberi értelmet, ezzel a szélsőségekig fokozva Smith rémálmát a gondolkodás nélküli munkáról. Amikor például a massachusettsi Technológiai Intézet építészeti programjában először vezették be a CAD technológiát, egy építész ekként értékelte a dolgot: „Amikor megrajzolsz egy tervet, berajzold a kontúrvonalakat és a gerendákat, a kép rögzül az agyadban. Úgy ismered a tervet, ahogyan az a számítógéppel nem lehetséges... Azáltal ismered ki, hogy újra és újra átrajzold, nem pedig úgy, hogy egyszerűen hagyod, hogy a számítógép végtelenszer újraalkossa azt.” Hasonlóan, Victor Weisskopf fizikus mondta egyszer diákjainak, akik kizárólag számítógépesített kísérletekkel dolgoztak, hogy „Amikor felmutatjátok az eredményt, a számítógép érti a választ, de szerintem ti magatok nem értitek.”

A gondolkodás többi formájához hasonlóan a gépek használata során is eltompul az emberi értelem, ha a használata nem kritikai, pusztán operacionális. Sherry Turkle technológiai elemező beszámol egy rendkívül értelmes fiatal lánnyal folytatott interjújáról, amelyben a SimCity nevű, gyermekek számára készült számítógépes várostervező játékban alkalmazott stratégiákról beszélgettek. Az egyik leghatékonyabb elv a következő volt: „Az adóemelés mindig lázadást szít.” A kislányt nem érdekelte, miért vezet lázadáshoz az adóemelés, számára csak az volt a fontos, hogy ehhez az elvhez tartva magát a játék sokkal egyszerűbb. Az auto-CAD esetében elegendő a tárgy egy apró darabját bevinni a gépbe, és szinte azonnal láthatóvá válik az egész; ha valaki arra kíváncsi, hogy festene a kép felnagyítva, lekicsinyítve, megfordítva, vagy épp hátulról, néhány leütéssel megtudhatja. Ebből azonban az nem derül ki, hogy a kép jó-e egyáltalán.

A zavarodottság és elidegenedés, amit a bostoni pékek körében tapasztaltam, valójában az ilyen rugalmas munkakörnyezetben történő géphasználat sajátosságaira adott válaszreakciók. Nem hat nagy újdonságként e férfiak és nők számára, ha azt mondjuk, az akadályok és a nehézségek valójában a szellemi ösztönzés fontos forrásai, vagy hogy akkor ismerünk meg valamit igazán, ha ezért erőfeszítést kell tennünk. De ma már az effajta alapigazságoknak semmilyen szerepük nincs. A komplikáció és a rugalmasság ellentétes fogalmak a pékség mindennapi termelési folyamatában. Meghibásodás esetén a dolgozók hirtelen abban a helyzetben találják magukat, hogy kizárultak saját munkájuk irányításából – és ez visszahat saját munkásidentitásukra is. Amikor az asszony a pékségben azt mondja: „Kenyérsütés, cipőkészítés, nyomdai munkák, amit csak el tud képzelni”, az a gépekkel kapcsolatos fesztelenség, pozitív érzelmeit tanúsítja. Ugyanakkor azt is többször elmondta, hogy ő nem

pék. Ez a két állítás pedig közvetlen kapcsolatban áll egymással. A munkához való viszonya felszínes; munkásidentitása gyenge.

Ma már közhely, hogy a modern identitások sokkal cseppfolyósabbak a múlt osztálytársadalmainak tagjai közti kategorikus határvonalaknál. A cseppfolyós jelenthet egyrészt könnyen alkalmazkodót, de más asszociációs séma szerint utalhat egyfajta könnyedségre, fesztelenségre; a cseppfolyós mozgásnak

alapfeltétele, hogy ne ütközzön akadályokba. Amikor a dolgokat leegyszerűsítik számunkra, mint ahogy a fent bemutatott munkafolyamat során, mi magunk elgyengülünk; munka iránti elkötelezettségünk felszínessé válik, mivel nem értjük pontosan, mit is csinálunk.

Vajon nem ugyanaz a dilemma-e ez, amely már Adam Smith is foglalkoztatta? Azt hiszem, nem. A tügyárban semmi sem volt rejtve a munkások előtt; a pékségben azonban sok minden rejtve marad előttük. Az emberek munkája teljesen világos, és egyértelmű és mégis annyira átláthatatlan. A rugalmasság elkülöníti a felszínt a mélytől; és akik számára ez a rugalmasság kevesebb hatalmat oszt, arra kényszerülnek, hogy a felszínen is maradjanak.

zésben, mint az ő szülei voltak vele. „És a gyerekek hallgatnak az apjukra – mivel én teszem a kenyeret az asztalra. Ezért tiszteletet kell mutatniuk felém. Én tiszteltem őket, mert ők a gyermekeim, de én vagyok az apjuk, ezért nekik követniük kell a szabályokat, amelyeket én hozok meg otthon. És, és ha én megbecsülöm magam otthon – magam és a feleségem –, akkor a gyermekeim jó példát fognak látni. És megtanulják, hogyan viselkedjenek úgy, ahogyan én viselkedem.”

Megaláztatása hozzájárul szigorúságához, ugyanakkor egy fordulópont is, az osztályok közötti szakadékban. Gyermekei minden emberre megbecsüléssel tekintenek majd: „Ha ez egy olyan világ, ahol be kell szállni a taposómalomba, hát legyen. De legalább az én gyerekeim olyanok lesznek, amilyenek én szeretném látni őket.” De nem éppen azokból lesznek a vesztesek, akik nem szállnak be a taposómalomba, nem épp őket nyomják el az agresszívabbak? Ez a gondolat is felmerült benne, és tart is attól, hogy azzal, hogy emberségre neveli gyermekeit, arra kárhoztatja őket, hogy megrekedjenek az ő pozíciójában. Annak ellenére, hogy sikerült valamifajta anyagi biztonságot teremtenie, nehezen tudja tudatosítani magában, hogy a mennyiségi gyarapodás a függetlenség és a biztonság érzetére váltható, épp arra, amit ő is szeretne elérni az anyagi gyarapodással. Úgy látja magát, mint aki a társadalmi ranglétrán felette állók legmélyebb megvetésében részesül: pusztán egy funkció, „Ricca, a takarító”, a berendezés része, bár 10 000 dollárt keres egy évben, saját otthona van, autója és van egy kis félretett pénze a bankban a gyermekei iskoláztatására. Sebezhetőnek és eszköztelennek érzi magát, de mit csinált rosszul? Ezeket az érzéseket kelti egy külső szemlélőben az amerikai munkásélet.

Richard Sennett és Jonathan Cobb: *The Hidden Injuries of Class*. New York, Vintage Books, 1972. 46–50. o.

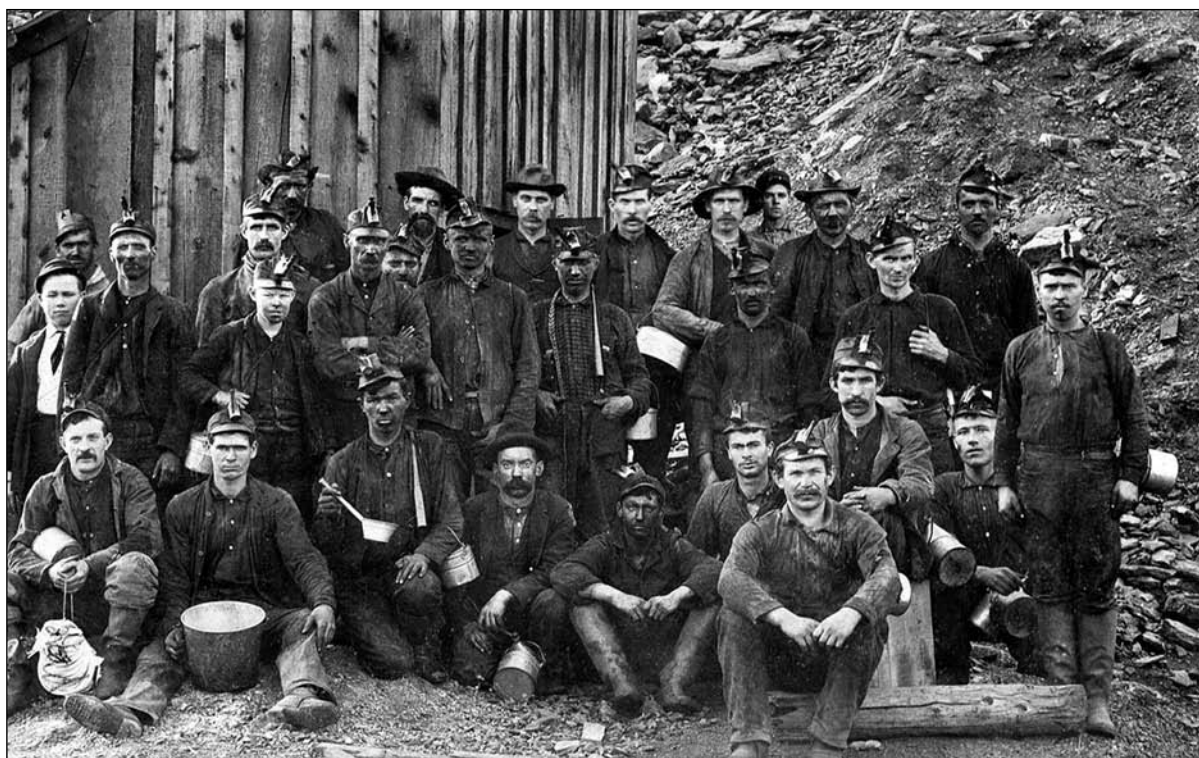
A korábbi görög pékeknek komoly fizikai nehézségekkel kellett megküzdeniük munkájuk során – nyilván senki sem szeretné, ha újra ez lenne a helyzet. Etnikai kötődéseik miatt a munka minden volt számukra, csak épp felszínes nem – a modern Bostonban azonban a közösségi megbecsülés eme kötelékei feltehetőleg örökre elszakadtak. Ennek helyét végérvényesen átvette a rugalmasnak és cseppfolyósoknak az összekapcsolódása a felszínessel. A globális termékeket hirdető csillogó felszínek és egyszerű üzenetek annyira otthonosak és olyan felhasználóbarátok. De még ha a felszín és mélység közti megkülönböztetés jellemzi is a rugalmas termelési módot, a felhasználóbarát feladatok mögötti logika megfejthetetlen marad.

Ugyanilyen módon az emberek akkor is szenvedhetnek a felszínességtől, ha az őket körülvevő világot és benne önmagukat próbálják értelmezni. Az osztálynélküli társadalom képei, a közös beszédmód, közös öltözködés, közös látásmód, szolgálhatja a mélyben rejlő különbségek elfedését is. A felszínen

mindenki egyenrangú, de a felszín áttöréséhez már olyan kódokra lehet szükség, amelyeknek az emberek nincsenek birtokában. És ha az, amit az emberek magukról gondolnak, túl egyszerű és közvetlen, akkor az is lehet, hogy túl kevés.

Jegyzet

1. Az eredetiben „has some of the cadences of King James” (A ford.).

Hazletoni bányászok az 1900-as évek elejéről